

STADSHOLMEN

UVEN STÖRRE 4

BYSIS

Hornsgatan 82, Brännkyrkagatan 71

SÖDERMALM

Stadsholmen

AB Stadsholmen är Stockholms stads bolag för förvaltning av äldre, kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Vi äger och förvaltar merparten av bebyggelsen inom kulturreserveratet östra Mariaberget, Skinnarviksberget, Åsöberget och Vita bergen samt området vid Katarina kyrka. Dessutom är Stadsholmen största fastighetsägare i Gamla stan, på Långholmen och i Djurgårdsstaden. Vi äger och förvaltar även gårdar i ytterstaden – stamfastigheter från vilka stadens moderna förorter vuxit fram. För närvarande omfattar beståndet 279 fastigheter med drygt 700 byggnader, som inrymmer 1633 lägenheter och 804 lokaler. Stadsholmen är ett dotterbolag till AB Svenska Bostäder.

Stadsholmen bildades 1936 av samfundet S:t Erik för att rusta upp några kvarter i Gamla stan. Stadsholmen är det äldre namnet på denna stadsdel. 1967 förvärvade Stockholms stad bolaget och överförde merparten av sitt äldsta bostadsbestånd till Stadsholmen. Under åren har även Stadsholmen övertagit byggnader från andra fastighetsägare som byggnadsstyrelsen, kriminalvården och Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

Med tiden har ett synsätt vuxit fram där antikvariska principer baserade på varje hus historia och förutsättningar blivit vägledande för hur byggnader och yttre miljö ska förvaltas och rustas. Flertalet av våra fastigheter har högsta klassificering (blå) vilket innebär att de har så stora kulturhistoriska värden att de motsvarar kraven för byggnadsminnen. För oss är byggnadsvård ett vardagsarbete och allt vi gör präglas av respekt för husen och deras historia.

FAKTABLAD

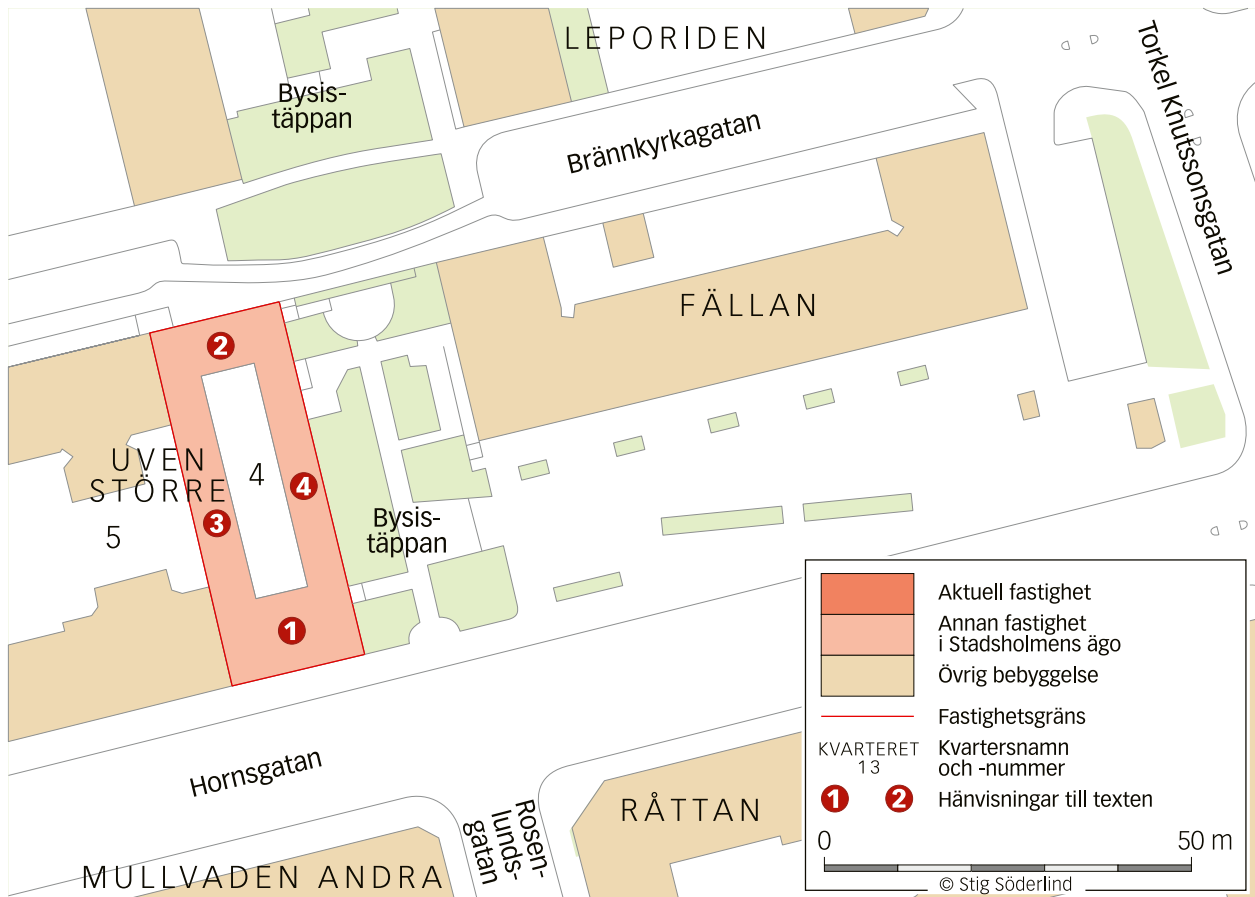
Byggnader och miljöer berättar ofta något om vår historia. Genom byggnaderna kan vi få veta hur staden och samhället förändrats. Husen ger oss också kunskap om hur människor har arbetat, bott och inrett sina hem och de speglar även olika gruppers livsvillkor.

Somliga hus är väldokumenterade och omskrivna medan andra är mer anonyma. Under några år har vi tillsammans med Stadsmuseet i Stockholm arbetat med att sammanställa en kortfattad information om alla våra fastigheter; information om när husen byggdes, hur de har förändrats och hur de har använts under åren.

För att kunna beskriva den enskilda fastighetens historia har vi dels besökt varje hus för att se vad som finns kvar från äldre tid och dels letat uppgifter i arkiv och litteratur. En del nya foton har tagits för att illustrera faktabladet.

För att hinna med alla fastigheter inom rimlig tid har arbetet byggts på lättåtkomliga uppgifter. Ingen fullständig arkivforskning har alltså gjorts och de historiska beskrivningarna är därför inte heltäckande. Ibland kan uppgifter i olika arkiv också vara motsägelsefulla och det har inte alltid funnits möjlighet att reda ut frågetecken. Faktabladet kan därför komma att fördjupas och förändras vid nya undersökningar i framtiden.

Faktabladet finns samlade på Stadsholmens webbplats www.stadsholmen.se

- 1 HORNSGATAN 82**
- 2 BRÄNNKYRKAGATAN 71**
- 3 VÄSTRA FLYGELN**
- 4 ÖSTRA FLYGELN**

HUVUDBYGGNADEN VID HORNSGATAN OCH ÖSTRA FLYGELN, UPPFÖRDA 1754 AV KÖRSNÄREN OCH HANDELSMANNEN NIKLAS BJÖRK. FOTO J. MALMBERG.

Hornsgatan 82, eller 74 som var numret fram till 1880-talet, var förr en välkänd Stockholmsadress. Det ofta citerade uttrycket ”den stockholmska insolvensens klassiska mark” är förknippat med bysättningshäktet, ”Bysis”, som låg här i nittio år, från 1781 till 1872.

Häktet är omsusat i litteraturen och har ofta skildrats med ett romantiskt skimmer, bland annat av August Blanche i skådespelet *En födelsedag på gäldstugan* från 1846.

Innan häktet flyttade in var fastigheten i privat ägo och byggdes 1754 för den framgångsrike handelsmannen Niklas Björk. Framför allt i huset mot Hornsgatan finns fina inredningar kvar från den tiden som speglar bostadsidealet för en förmögen och självmedveten borgarfamilj i mitten av 1700-talet. Byggnaden bildar tillsammans med flyglarna och huset vid Brännkyrkagatan en sluten innergård med ålderdomlig karaktär och av stort kulturhistoriskt

värde. Tiden som fängelse och vårdinstitution, från slutet av 1700-talet och en bit in på 1900-talet, är också av stort historiskt intresse och går fortfarande att se spår av.

Fastigheten Uven större 4 är blåvärderad enligt Stadsmuseets kulturhistoriska klassificering. Det innebär att den har ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde.

OMRÅDESBESKRIVNING

I den storslagna stadsplan som gjordes för Stockholm på 1640-talet lades Hornsgatan ut som en rak och bekväm förbindelse mellan Södermalmstorg och västra delarna av Södermalm. Samtidigt lades Götgatan i

BYGGNADEN VID BRÄNNKYRKAGATAN HAR EN OKLAR BYGGNADSHISTORIA MEN FANNS HÄR ÅTMINSTONE 1758, DÅ DEN NÄMNS I EN BRANDFÖRSÄKRING. DE SJU TAKKUPORNA NÄMNS OCKSÅ I FÖRSÄKRINGEN, MEN HAR MÖJLIGEN FÖRSTORATS VID ETT SENARE TILLFÄLLE. FOTO J. MALMBERG.

rät vinkel från norr och söder och de båda gatorna blev utgångspunkten för de raka gator och rätvinkliga kvarter som sedan växte upp på malmen. Ordet horn betyder förmodligen ”utskjutande landparti” och förknippas sedan medeltiden med Södermalms västra udde vid nuvarande Hornstull.

Med början vid Södermalmstorg byggdes successivt påkostade palats och borgarhus utmed gatan. Ju längre bort man kom från torget desto lantligare var omgivningarna med mindre hus, malmgårdar och trädgårdar. Flera förödande bränder drabbade bebyggelsen under 1700-talet. I området från nuvarande Bysistorget och västerut förstördes många hus och gårdar vid den brand som spred sig över vattnet från Klara församling 1751.

Brännkyrkagatan har också gamla anor och kallades tidigare Besvärgsgatan, troligen med tanke på den branta lutningen i östra delen. Den kan nästan sägas vara Hornsgatans motsats och baksida med sina branter och smala bredd. Här låg de mindre påkostade husen och gatan var inte samma bekväma förbindelselänk.

Under slutet av 1800-talet ersattes flera av de äldre husen, både vid Hornsgatan och Brännkyrkagatan, med femvåningshus och stora delar av den småskaliga karaktären förändrades. På 1930-talet byggdes nya hyreshus vid Bysistorget som drogs in en bit från gatan för att skapa öppenhet och grönska på den trafikerade Hornsgatan. Under slutet av 1950-talet tillkom ett nytt bostads- och affärshus i hörnet av Torkel Knutssonsgatan och Hornsgatan. Gamla Bysis ligger i dag som en ensam rest från 1700-talet bland de större husen från senare århundraden.

HISTORIK

I slutet av 1600-talet ägdes den nuvarande fastigheten av murmästaren Jörgen Helmich. I hans hustru Hedvigs bouppteckning från 1713 nämns gården som då värderades till 800 daler kopparmynt. Efter Jörgen Helmichs död 1714 ärvde dottern Catharina och hennes make, murmästaren Niklas Fischer, gården. Fischer blev framstående inom sitt yrke och var när han dog 1739 murmästarålderman. Av bouppteckningen att döma blev han också ganska förmögen

DEN LÅNGSMALA, KARAKTERISTISKA GÅRDEN FRÅN PORTGÅNGEN VID HORNSGATAN. DEN LÅGA UTBYGGNADEN PÅ HUSET I FONDEN INNEHÅLLER EN TRAPPA OCH HÄR FANNNS URSPRUNGLIGEN ÄVEN UTEDASS. FOTO J. MALMBERG.

och ägde två stenhushus och ett trähus i Stockholm.

Niklas och Catharina Fischer bygger stenhushus

Ett av de två stenhushusen låg där Bysis ligger i dag. Av olika källor framgår att Niklas och Catharina Fischer i slutet av 1720-talet hade börjat uppföra ett stenhushus vid Hornsgatan med två korta flyglar mot gården. Som en kuriositet kan nämnas att Niklas Fischers mästarstycke i murmästarämbetet från 1706 visar en byggnad med i stort sett samma form och där även planlösningen har vissa likheter med det uppförda huset. Det nya huset var färdigt 1731 och var då två våningar högt och med sina flyglar mot gården nästan lika långt som det var brett mot gatan.

Huset brinner och ett nytt byggs

Huset stod bara i 20 år innan en utlöpare av den stora branden i Klara församling brände ner det 1751. Vid den tidpunkten ägdes tomten och huset av Niklas och Catharina Fischers dotterson, körnsnären Niklas Björk. År 1754 sökte Björk byggnadslov för att bygga upp huset igen i sitt forna skick med två vå-

ningar mot Hornsgatan och de båda korta flyglarna mot gården. Planerna tycks dock ha ändrats, och av 1758 års brandförsäkring framgår att huset då var tre våningar högt och hade de två långa gårdsflyglar som förbinder det med byggnaden vid Brännkyrkagatan.

Byggnaden vid Brännkyrkagatan har en oklar historia. Den finns schematiskt utmärkt som ett fristående hus på 1754 års byggnadslovsritning och kan ha stått kvar efter branden, men om huset verkligen har en äldre historia är osäkert.

En förmögen sidenhandlare

Niklas Björk sålde 1759 fastigheten till sidenhandlaren Samuel Wiese. Denne lär ha varit känd för ett luxuöst leverne och bouppteckningen efter hans död 1778 motsäger inte uppgiften. I den förtecknas mängder av dyrbara inventarier som guld, silver, porslin och glas. Wiese ägde också en ansevärd boksamling. I vilken utsträckning sidenhandlaren satte sin prägel på sitt nya hus är okänt men det är rimligt att anta att han gjorde vissa förändringar. Kanske är paradängkammaren på våning 1 trappa mot Horns-

SAMMA VY 1906 . PÅ FLYGLARNAS TAK SITTER STORA TAKKUPOR FÖR INTAG AV VAROR O.DYL SOM SENARE HAR TAGITS BORT, ANNARS ÄR INTE MYCKET FÖRÄNDRAT PÅ MER ÄN 100 ÅR. FOTO LARSSONS ATELJÉ, SSM FA49561.

gatan från hans tid; en sängkammare med alkov ingick i ett representativt hem vid den här tiden. Wiese sålde 1773 fastigheten till Inkvarteringskommissionen som tänkte använda byggnaderna till kaserner för militären. Åtta år senare övertogs fastigheten av Stockholms stad, och den legendariska tiden som bysättningshäkte inleddes.

Bysättningshäktet 1781–1872

Det för vår egen tid ganska märkliga systemet med bysättning har gammal hävd i svensk lag. Skuldsatta personer utan återbetalningsmöjlighet sattes i häkte, och för detta betalade fordringsägaren en smärre summa för uppehållet. Straffet var inte tidsbegränsat utan löpte antingen tills skulden var betald eller så länge som långivaren var villig att betala underhållspengar för fången. Systemet med bysättning upphörde 1879.

I huset vid Hornsgatan inkvarterades både män och kvinnor och häktet lär ha kunnat hysa 40–50 personer samtidigt. Bland de intagna fanns människor från alla samhällsklasser. En seglivad myt säger att Carl Michael Bellman på grund av sina skulder ska ha suttit på Bysis, men den uppgiften är felaktig och han var istället placerad i slottets högvaktsflygel en period år 1794.

I brandförsäkringarna från början av 1800-talet kan man läsa om hur fångelser kan ha tätt sig med järngaller för fönstren och många personer i samma rum. I huset fanns även en kyrkosal för de intagna. Kyrkorummet verkar först ha legat på våning 2 trappor i gathuset för att omkring 1830 flytta ner till östra flygelns bottenvåning.

I flyglarna fanns också en särskild inrättning för skuldsatta arbetare. Här fanns det stora arbetsrum där de kunde arbeta av sina skulder. Granntomten,

FÖNSTERSMYGPANEL OCH FODER FRÅN 1700-TALET I PARADVÄNINGEN MOT HORNSGATAN. FOTO J. MALMBERG.

GÅNGJÄRN AV EN TYP SOM VAR VANLIG PÅ 1700-TALET I EN AV TRAPPHUSETS DÖRRAR VID HORNSGATAN. FOTO J. MALMBERG.

den lilla parken som i dag har namnet Bysistäppan, inköptes 1833 av staden till rastgård för de intagna.

Efter bysättningsbåket

Bysättningslokalerna utrymdes i början av 1870-talet och istället inrättades epidemisjukhus, upptagningsanstalt för psykiskt sjuka och desinfektionsanstalt i byggnaderna. I årsberättelserna från stadens byggnadschef kan man i korta notiser följa vissa reparationer och förändringar från 1877 och framåt. Här framgår bland annat att några rum fick asfaltgolv, att yttertaken lades om och att cellsystem med mellanväggar av cement anordnades i flyglarna

En bit in på 1900-talet upphörde stadens verksamhet i lokalerna, och från 1913 förekommer fastigheten inte längre i byggnadschefens årsberättelser. Istället började man vid den här tiden hyra ut den till diverse andra ändamål.

Med anledning av planer på att göra en hantverks-

gård av gamla Bysis beskrev en artikel i Aftonbladet 1943 de verksamheter som då bedrevs på platsen. Det förefaller vid den tiden ha varit en ganska livlig adress med segelmakeri, mekanisk verkstad, snickeri och tryckeri. Därutöver hyrde sedan 1935 Stockholms stads och läns hemslöjdsförening in sig i stora delar av fastigheten. Från slutet av 1960-talet fram till 1980-talets mitt hade även Stockholms schackförbund och ABF omfattande aktiviteter i lokalerna. En av dagens hyresgäster är sedan 1970 Måleriyrkets museum som har sina utrymmen i huset mot Brännkyrkagatan och i de två flyglarnas vindsvåningar. För närvarande används övriga lokaler i stor utsträckning som kontor, och i den östra flygelns bottenvåning bedrivs restaurangverksamhet.

Upprustning och reovering

År 2002 genomfördes en större reovering och inför arbetet gjorde Stadsmuseet en byggnadshistorisk

KAKELUGN FRÅN 1700-TALET I PARADVÅNINGEN VID HORNSGATAN, DEPONERAD UR STADSMUSEETS SAMLINGAR. FOTO J. MALMBERG.

inventering och skrev skyddsföreskrifter för byggnaderna. Renoveringen innebar bland annat nya ytskikt och tekniska lösningar för ventilation och dylikt men även ett visst återställande av husets äldre karaktär, framför allt i paradvåningen mot Hornsgatan.

BESKRIVNING

Exteriör

Fastigheten sträcker sig igenom hela kvarteret och gränsar mot Hornsgatan i söder och Brännkyrkagatan i norr. Tomten är bebyggd med ett tre våningars hus utmed Hornsgatan och ett envåningars hus mot Brännkyrkagatan. De båda byggnaderna sammanbinds av flyglar med två våningars höjd.

Byggnaderna har idag i stort sett kvar sin 1700-

talskaraktär med slätputsade fasader, brutna tak och fönster i murlivet även om förändringar har skett under åren som byte från tegel till plåt på taken och nya fönster- och dörröppningar. Mot Hornsgatan finns tre takkupor som enligt källorna har tillkommit före 1821 medan huset vid Brännkyrkagatan har sju takkupor från 1700-talet. Från Hornsgatan leder en ursprunglig, kullerstenslagd körport med omfattning av sandsten till innergården.

Fönstren är kopplade och spröjsade tvåluftsfönster. Alla fönsterbågar har bytts ut under 1900-talet men fönstersättningen är i huvudsak densamma som under 1700-talet. Mot Bysistäppan har dock ett antal nya fönster och dörrar tagits upp, främst under 1900-talet, i den ursprungligen fönster- och dörrlösa muren.

KAKELUGN FRÅN 1800-TALET PÅ VÅNING 2 TRAPPOR VID HORNSGATAN. FOTO J. MALMBERG.

Interiör

Äldre bevarade interiörer finns framför allt i huset vid Hornsgatan. Trapphuset med kalkstensgolv, handledare, trågaller av fyrkantsstav och dörrar med foder har i stort sett kvar sitt utseende från 1700-talet. En trappa upp finns den gamla paradvåningen kvar från mitten av 1700-talet med välbehållen planlösning, profilerade taklister och snickerier som paneler, dörrar och foder. Ett av rummen har en sängalkov och detta var troligen en paradsängkammare som var en del av de representativa rummen där betydande gäster togs emot. Här finns också en blåmönstrad kakelugn deponerad ur Stadsmuseets samlingar.

Våning 2 trappor hade ursprungligen en enklare inredning och här finns i dag en välbevarad planlösning och flera snickerier från 1700-talet och senare

samt några 1800-talskakelugnar. Vinden har inretts i sen tid och präglas helt av moderna lösningar.

I flyglarna låg ursprungligen i huvudsak ekonomitrymmen som kök, bagarstugor, vedbodar, stall och vagnhus. Under en period fanns en mekanisk verkstad i västra flygeln och överlag har större förändringar gjorts i flyglarna än i gathuset. Därför finns i dag bara några få äldre detaljer bevarade som dörrar och taklister.

Huset mot Brännkyrkagatan var ursprungligen ett bostadshus men av lägre dignitet än det mot Hornsgatan. På var sida om trapphuset fanns två rum med låg takhöjd och enkla inredningar. Här saknas i dag, med undantag för en järndörr och kalkstens- och sandstenstrappan, synliga äldre inredningsdetaljer.

Gård

Innergården är delvis stenlagd, delvis grusad och har med sin slutna form en särpräglad, ålderdomlig karaktär. I flyglarna finns flera dörr- och portöppningar i ursprungliga lägen, bland annat dörrar till

de båda trapphusen. Några dubbelportar bidrar till gårdskaraktären liksom den låga utbyggnaden i norr – ursprungligen avsedd för utedass – och trappan som genom ett valv leder till Brännkyrkagatan.

GEMENSAMT ANSVAR FÖR VÅR LEVANDE HISTORIA

Byggnader och miljöer med stort kulturhistoriskt värde berättar alltid något väsentligt. Det kan handla om stadsutveckling, samhällsförändringar, arkitektur, stilideal eller hantverksmetoder, men också om hur människor har bott och inrett sina hem eller om de skilda livsvillkoren för olika sociala skikt. Att fastigheterna byggts om och moderniserats under årens lopp är en del av historien.

Vi och våra hyresgäster är tillfälliga brukare i ett långvarigt historiskt skede. Vi har ett gemensamt ansvar för att aktivt och på ett varsamt vis bevara de värdefulla miljöerna till framtida generationer. Varsamhet kan bland annat innebära att behålla äldre planlösningar och att vara rädd om inredningsdetaljer som paneler, dörrar, lister och kakelugnar. Anpassningar och förändringar kan ske, men utan att vi förvanskar oersättliga värden. Individuella bedömningar måste alltid göras från fall till fall. Vi ska inte glömma att stilar och behov skiftar över tiden. Det vi idag kan tycka vara otidsenligt kan av kom-

mande generationer upplevas positivt och värdefullt.

Att använda traditionella material som kalkputs eller oljefärg är också viktigt, liksom att utforma nya inredningsdetaljer så att de passar i miljön. Vid vanlig städning och rengöring måste vi ta hänsyn till att de material och ytskiktsbehandlingar som finns i husen – till exempel trä, kalksten, stuck, oljefärg, limfärg och linoleum – är ömtåliga och kräver särskild försiktighet. Även innergårdar och trädgårdar har sina särskilda förutsättningar och ska skötas och utvecklas så att karaktären bevaras.

Stadsholmen har samlat sina riktlinjer för fastighetsunderhåll i broschyren ”Ett stockholmskt kulturarv – att förvalta borgarhus och kåkar”. Alla hyresgäster har fått skriften, men den finns också på vår hemsida. Här finns också några konkreta råd om hur man som hyresgäst bäst vårdar de gamla husen och miljöerna. På Stockholms stadsmuseums hemsida finns allmän information om byggnadsvård, www.stadsmuseum.stockholm.se.